

TÜRKİYE CUMHURİYETİ: "YENİ DEVLET" TEMELİ VE NİTELİKLERİ

Şerafettin TURAN

Atatürk, Cumhuriyet'in 12. yılını yaşadığı günlerde, hem kuramcısı hem de uygulayıcısı bulunduğu Türk Devrimi'nin aşamalarını, boyutlarını ve elde edilen sonuçlarını şöyle dile getirmişti:

*"Uçurum kenarında yıkık bir ülke .. Türli düşmanlarla kanlı boğuşmalar.. Yıllarca süren savaş.. Ondan sonra içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet.. Ve bunları başarmak için arsız devrimler... İşte Türk Genel Devrimi'nin bir kısa diyemi.."*¹

Bu sözlerden açıkça anlaşıldığı gibi Atatürkçülük adıyla anılan Türk Devrimi aslında bir bütün olup Kurtuluş Savaşı ve uygulamalar diye iki döneme ayrılmaktadır. Savaş, ülkeyi düşmanlardan kurtarıp ulusal bağımsızlığı sağlamış' "arasız devrimler" ise yepyeni bir vatan, yeni değerlere bağlı bir toplum ve yepyeni bir devlet yaratmıştı.

A- Yeni Bir Türk Devleti

Tarihin uzun akışı boyunca bağımsız yaşamış olan Türkler her ne nedenle olursa olsun yıkılan, çöken devletlerinin yerine yeni bir devlet kurmakla da tanınmışlardı. Birinci Dünya Savaşının sonunda bağımsızlıkları ellerinden alınmak, ülkeleri istila edilmek istendiğinde de varlıklarını koruyabilmek amacıyla yeni bir mücadeleyi göze almışlardı. Ancak amacı İmparatorluğu doğurmuş olan ana topraklarla bağımsızlığı yitirmemek olan bu mücadelede izlenmesi gereken yollar ve yöntemler hakkında değişik ve çelişik öneriler vardı. Büyük bir çoğunluğun görüşü de yeni bir devlet kurmaktan çok, var olan devleti, saltanat ve halifeliği kurtarmağa yönelikti!

Birçok kuruluşların yöresel kurtuluş yolları arama çabalarına giriştikleri, kimilerinin de yabancıların Manda ya da himaye yönetim-

¹ 9 Mart 1935, Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Kurultayını açış konuşması: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (Kısaltma: SD), I (1961), s. 380. Atatürk'ün kullandığı tüm sözler aynen alınmıştır.

lerini sağlamağa çalıştıkları 1919 baharında bunların hiç birinin “sağlam ve gerçek” bir davranış olamayacağına inanan Mustafa Kemal, kendi kararını şöyle açıklamaktadır:

*“Bu durum karşısında bir tek karar vardı: O da, ulusal egemenliğe dayanan, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!”*²

Bu yalnız Türk devletleri dizisinde yeralacak ve eskisinin saltanat değişikliğiyle bir devamı sayılabilecek olan bir başka devletin değil, yeni temellere dayanan nitelikleri değişik yeni bir devletin kurulması demektir.

Bununla birlikte Mustafa Kemal, o günkü ortamda yeni bir devlet kurmak gerektiği hakkındaki kanaatını ancak çok yakın arkadaşlarına açabilmekte ve giriştiği büyük devrimin her alanında olduğu gibi bu düşüncesini de zamanı geldiğinde uygulamaya koymak kararı ile “ulusal bir sır” halinde saklı tutmak gereğini duymaktadır. Çünkü “Kuvay-i milliye” ruhu etrafında toplananların büyük kesimi, ülkeyi ve devleti kurtarma amacıyla oldukları için bu mücadelenin liderliğine yükselen Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal’in, savaşı zaferle bitirdikten sonra artık bir köşeye çekileceğini düşünmekte ve hatta yüzüne karşı, “*İnşallah zaferi kazanırsınız da George Washington’un yaptığı gibi çiftliğinize çekilir oturursunuz!*” diyebilmektedirler³.

Bu gibi dileklere ya da değişik kanaat sahiplerine asıl zaferden sonra “başlayacağım” diye cevap vermeği yeğliyen Mustafa Kemal yavaş fakat güvenli adımlarla kendi kararı doğrultusunda ilerlemeğe çalışmaktadır. Daha Erzurum’da iken düzenlediği bir gece toplantısında yakın arkadaşlarına geleceğe ilişkin kararını açıkça bildirir:

*“Bu işin sonu yeni bir devlet kurmaktır. Bu yolda benimle berabersiniz, şu odaya çekilin, karar verin. Beraber olmayanlar serbesttir, gidebilirler.”*⁴

23 Nisan 1920 de Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanması ve bir hükümetin kurularak Padişah ve Halife’nin baskıdan kurtulduğu zaman “Meclisin düzenleyeceği yasaya uygun olan durumunu” alacağına kararlaştırılması, yeni devletin kurulması yolunda büyük bir

² *Söylev*, Türk Dil Kurumu, 1978, I, s. 9.

³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, olayların tanığı olarak Ahmet Emin Yalman’ın böyle dediğini ve Halide Edip Adıvar’ın da aynı düşüncede olduğunu nakletmektedir: *Atatürkçülüğün Ekonomik ve Sosyal Yönü Semineri*, 11-12 Ekim 1973 İstanbul-Maçka Oteli, s. 95 vd.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir’in aynı seminerdeki konuşması: s. 63.

aşamayı gösterir. Bu, adı “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” olan bir devlettir. Ve Atatürk’ün sonradan *Söylev*’inde belirttiği gibi yeni ilkelere göre kurulan bu hükümet; *ulusal egemenlik temeline dayanan halk hükümeti*” idi, “Cumhuriyet” idi.⁵ Ancak Mustafa Kemal, o günkü milletvekillerinin birçoğunun bırakıp gidecekleri kuşku ile saltanat ve halifelik hakkındaki kararını açıkça belirtememiş, rejimin adını koymamıştı.⁶

“Devlet” adını taşımayan Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimi bu durumunu 20 Ocak 1921’de kabul edilen ilk Anayasanın yürürlüğe girişine kadar sürdürmüştü. Söz konusu Anayasa ile yeni devlet “*Türkiye Devleti*” adını alıyordu⁷. Belli olan rejimin adı resmen 1923’te açıklanacak ve devlet yapısı yeni düzenleme ve atılımlarla geliştirilecekti.

B- Yeni Devletin Temeli: Ulusal Egemenlik

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilen “Türkiye Devleti”, yeryüzünde bir benzeri görülemiyen bir biçim ve nitelik taşıyordu. Mustafa Kemal, 1923 başlarında Bursa’daki konuşmasında bu özelliği şu sözlerle belirtiyordu:

*“Ulusumuz, üçbuçuk yıllık bir zamana sıkıştırılması imkânı olmayan çok büyük bir devrimin yaratıcısı olmuştur. Gerçekten, yüzyıllardan beri başeğmeğe alıştığımız bir yönetim biçiminin dışına çıkarak benzeri bulunmayan bir devlet kurduk”*⁸.

Temeli “*Ulusal Egemenlik*” olan bu yeni devlet, dayanağı yönünden olduğu kadar anlayış ve biçim bakımlarından da yüzyılların gerisinden süregelen geleneksel devlet yönetiminin dışına çıkılarak kurulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu, dönemindeki diğer devletler gibi “saltanat” temeli üzerine kurulmuş, sonradan buna “halifelik” diye bir ikinci dayanak eklenmişti. Ancak din ve devlet işleri, bir başka deyimle saltanat ve halifelik yetkileri bir kişide birleştirilmiş olduğu

5 *Söylev*, II, s. 325.

6 Mustafa Kemal 16/17 Ocak 1923 te İzmit basın toplantısında “Çünkü ondan fazla o gün duygularımı izaha kalkmış olsaydım hepsi bırakır giderlerdi!” dedikten sonra “Değil mi Adnan Bey” diye A. Adıvar’a sormuş, o da “Evet Efendim” cevabını vermişti: *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşması* (Kısaltma: ES-İZ), Yay. Arı İnan, Ankara, 1982, s. 57.

7 Madde 3 — Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükümeti “Büyük Millet Meclisi Hükümeti” unvanını taşır.

8 *SD*, II, s. 68.

için imparatorluk döneminde bireysel ya da kişisel yönetim sözkonusu idi. Oysa yeni devlette ulusal egemenliğin temel yapılması ile bir kişinin yetkisi içerisinde olan egemenlik ulusu oluşturan tüm bireylerin ortak yetkisine verilmiş, yaygınlaştırılmış oluyordu.

Öte yandan ulusal egemenlik kavramıyla, o zamana kadar yalnızca yönetilen, dahası güdülen ulus, şimdi doğrudan doğruya yöneten durumuna yükselmiş oluyordu. Daha ulusal kurtuluş savaşının sürdüğü yıllarda İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebuslar Meclisinden bazı arkadaşları ile Padişahı ziyaret eden Rauf Orbay'a VI. Mehmed Vahidettin şunları söylemekten çekinmemişti:

*"Rauf Bey, bir millet var, koyun sürüsü.. Buna bir çoban lâzım, o da benim!"*⁹

Evet, yönetilen halkı, ulusu "bir sürü" kabul eden *Çoban Kırallık* anlayışı, Eski Çağlardan, Mezopotamya'dan beri süregelen bir anlayıştı. Ancak yönetilenler "sürü"lükten kurtulmak için yüzyıllar boyunca büyük savaşlar vermişler, devletin başında bulunanın çoban olduğu inancını yıkmağa çalışmışlardır. Ulusal devletlerin kurulduğu XX. yüzyılda bir çoban gibi kişisel egemenliği sürdürmek elbette ki kolay değildi. Çünkü, "*Ulusal egemenlik üyle bir ışıktır ki, onun karşısında zincirler erir, taş ve tahtlar yok olur*"du.¹⁰

Nihayet ulusal egemenliği temel alan yeni devlet, siyasal rejim olarak demokrasiyi, Cumhuriyet'i kabul etmekle, bir "Monarşi" olan imparatorluğa göre biçim yönünden de farklılığını ve yeniliğini kanıtlamış oluyordu.

Ulusunu yönetilenden yöneten durumunu yükselten ulusal egemenlik kavramı, ulusal özellik ve yetenekleri de meydana çıkartıp geliştirmeye yarayacak bir nitelik taşımaktadır. Atatürk bunu, "*Ulusal egemenlik ve onun korunmasını üzerine almış olan bugünkü yönetimimizin biçimi ve niteliği, yalnız gelecekteki mutluluğumuzun değil, belki şerefimizi, namusumuzu ve bütün manevi özelliklerimizi sağlar*" diye belirtmektedir¹¹. Aynı zamanda O, kültür, bilim, teknik ve ekonomi alanlarında Türkiye'nin gelişmesi, zaferlere ulaşabilmesi için ulusal egemenliğin devamını ana şart olarak görmektedir:

9 Rauf Orbay'ın Hatıraları: *Yakın Tarihimiz*

10 Başkomutanlık zaferinin ikinci yıldönümünde Dumlupınar'da yaptığı konuşma: *SD*, II, s. 179.

11 1 Mart 1923 te Türkiye Büyük Millet Meclisinin yeni toplantı yılını açış konuşması; *SD*, I, s. 307.

“Sümgü ve silâhla, kanla elde ettiğimiz zaferden sonra kültür, bilim, teknik, iktisat gibi alanlarda zafer kazanmak için çalışacağız. Ulusu refah ve mutluluğa götüreceğ bu alanlarda başarıyla yürüyebilmek ise yalnız bir şarta dayanır. Bu şart bulunmazsa o alanlarda başarımız imkânsızdır. Bu şart şudur: Ulusun doğrudan doğruya kendi egemenliğine kendinin sahip olmasıdır”¹².

Ne var ki ulusal egemenliğin kuramsal olmaktan çıkarak gerçek-tende devlet yönetiminde başlıca etken olabilmesi için, ulusu oluşturan bireylerin bu kavrama sahip çıkmaları, onun bilincine ermeleri de gerekli bulunmaktadır:

“Bugüne kadar elde edilmiş olan esaslı noktaları korumak ve gelecekte yükselme ve ilerleme umutlarının güvenle saklı bulunduğuna inanmak için ilk önce ulusal egemenliğimizin herşeyden korunmuş olarak ulusun vicdanında, kalbinde ve bütün maneviyatında yokedilemeyecek bir biçimde kazılı olduğunu görmek ve bilmek lazımdır”¹³.

Ulusal Egemenliğin Kullanılması: Cumhuriyet

Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılını doldurduğu gün, yurttaşlarına seslenen Mustafa Kemal Atatürk, o zamana kadar devrim alanında “çok ve büyük işler” yapıldığını hatırlatırken, bu işlerin en büyüğünün, “temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti” olduğunu belirtir. Gerçekten de Türkiye Cumhuriyeti kavramı, Atatürk'ün gerçekleştirdiği Türk devriminin bütün verimli başarılarını topluca içeren en canlı örnek niteliğini taşır.

Herşeyden önce, “devlet” in hukuksal bir kavram olduğu gerçeğinden hareketle devlet hayatında egemenliğin kimde oluşunun önem taşıdığı üzerinde duran Atatürk, ulusal egemenliği temel edinmenin bir “demokrasi prensibi” olduğunu vurgulayarak “Demokrasi ilkesinin en çağdaş ve mantıklı uygulamasını yapan hükümet biçimi Cumhuriyettir” demektedir¹⁴.

Atatürkçülük'te Cumhuriyet kavramına çok büyük bir değer tanınmasının temelinde Fransız devriminin öncüsü düşünürlerin ve özellikle J. J. Rousseau'nun etkisi görülür. Kişiler için özgürlükçü, toplumda siyasal rejim olarak ta cumhuriyetçi olan Rousseau, daha *Yeni Osmanlılar*'dan başlayarak kimi Türk aydınlarını da etkilemişti. Örneğin, Namık Kemal, onun *Toplum Sözleşmesi* kuramının islâm

12 20 Mart 1923 te Konya'da yaptığı konuşma: *SD*, II (1959), s. 135.

13 *SD*, I, 307.

14 Afet inan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Ankara, 1969, s. 23.

devlet anlayışına aykırı düşmediğini savunarak bunu, hükümdara içten gelen bağlılık, “biat” açısından değerlendirmeğe çalışmış, Mizancı Murat ise bunu Türk aşiret geleneği ile uzlaştırmak istemişti¹⁵. Böylece Toplum Sözleşmesi’nin islâm ve Türk toplum geleneği, devlet anlayışı ile bağdaşabilir olması, Atatürk açısından saltanat’tan ulusal egemenliğe yönelmeyi güçlendirecek destekler olarak önem taşıyordu. XX. yüzyıl artık demokrasi fikrinin “*daima yükselen bir deniz*” gibi giderek güçlendiği bir dönemdi ve çağımız “*birçok müstebit hükümetlerin bu denizde boğulduğunu*” görecekti¹⁶.

Türkiye Cumhuriyetinde egemenliğin kaynağı ulus olduğu için, “devlet” de ulusun malı olmuştur. Ulusun dışında bir devlet, devlet’in karşısında bir ulus sözkonusu olamayacağına göre bu iççeliğe işlerlik kazandırıldığı ölçüde devlet güçlenecek, Cumhuriyet gelişecektir: Atatürk 1936 Kasımında Türkiye Büyük Millet Meclisinin yeni toplantı yılını açarken, Türk ulusunun bu sonuca ancak Cumhuriyet’le varabildiğini belirterek, “*Devleti ve hükümeti kendi malı ve koruyucusu tanımak bir ulus için büyük nimet ve erginliktir*” demişti¹⁷.

Öte yandan, yüzyıllardan beri süregelen eski Türk devlet şekillerini ortadan kaldıran en gelişmiş biçim diye kabul edilen Cumhuriyet aynı zamanda kişilerin, vatandaşların faziletlerine dayanan bir sistem idi. O yüzdendir ki Mustafa Kemal, “*Cumhuriyet ahlâk faziletine dayanan bir yönetimdir. Cumhuriyet fazilettir*” diyordu¹⁸.

Atatürkçü anlayışa göre Atatürk devriminin en büyük eseri olan Cumhuriyet, donmuş bir rejim, kalıplaşmış bir yönetim biçimi değildir. Toplumun yararlarına, ulusun gereksinmelerine ve çağdaş uygarlığın ilerlemesine paralel olarak yenileştirilmesi, güçlendirilmesi gereken bir kavramdır. Bu nedenle Atatürk henüz Cumhuriyetin ilk yılında Bursa’daki bir konuşmasında “*Cumhuriyet’in ayrılmaz gereği*”nin “*uygarlık ve yenilik*” olduğunu belirtmek gereğini duymuştu¹⁹.

15 Namık Kemal, *Meşveret Usulü Hakkında Mektuplar* adlı seri yazısında, *Contrat Social*’i bir tür *bi’at* sayarak halkın kendi isteği, demek olan *bi’at* yoluyla hükümet etmeyi Osmanoğulları ailesine verdiği görüşünü savunuyor (*Makalat-ı Siyasiyye ve Edebiyye*, s. 178), Mizancı Murat ise devlet’in bir tür “Şirket” olduğunu kabul ederek Osmanlı İmparatorluğunu kuran *Kayı* aşiretinin “isteğe bağlı bir şirket” olduğunu öne sürüyordu (Şerif Mar-din, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, Ankara, 1964, s. 80).

16 Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Ankara, 1969 (Kısaltma: ME), s. 399.

17 SD, I, 387.

18 14 Ekim 1925 te İzmir Kızöğretmen Okulundaki konuşması

19 SD, II, 187.

Cumhuriyeti Türk ulusu için vazgeçilmez bir yaşam biçimi olarak gören Atatürk, bu rejimin değiştirilemeyeceğini Anayasal güvence altına almak gereğini duyduğu gibi, Türk devriminin ve yeni Türkiye devletinin temel ilkelerini saptarken de "Cumhuriyetçilik"i en başa yerleştirmişti. Gerçekten de Cumhuriyet'in ilân edilmesiyle Anayasa'da "*Türkiye Devletinin hükümet şekli Cumhuriyettir*" biçiminde yer alan hüküm, 1924 Anayasasının 1. maddesinde "*Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir*" diye kesin bir ifadeye dönüştürülmüş ve Anayasa değişikliğini içeren 102. maddede ise Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki hükümde asla değişiklik yapılamıyacağı hatta değişiklik önerisinde bile bulunamayacağı belirtilmişti. 1924 den günümüze Anayasada yapılan bütün değişikliklerde bu hükümlerin olduğu gibi korunması Cumhuriyet rejimi üzerindeki görüş birliğini açıkça kanıtlamaktadır.

C- Yeni Devletin Nitelikleri

Ulusal bağımsızlık savaşı sonunda Türkiye'de yeni bir devletin kurulması, gerçek anlamıyla bir büyük devrimdi. Gerçi Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde monarşiden meşrutiyete geçişte bir Anayasanın yürürlüğe konulması "devrim" diye nitelendirilmişti amma köklü bir değişiklik getiremeyen bu hareket devleti çoküntüden bile kurtaramamıştı. Oysa Türkiye Büyük Millet Meclisince yönetilen bir devletin kurulmasıyla artık bir "Yeni Türkiye" vardı ve devrim devam ediyordu. 1923 Ocağında İzmit'teki basın toplantısında Mustafa Kemal bu olguyu şöyle anlatıyordu:

"Bugün Lozan konferansında ve dünyada Yeni Türkiye'nin bir kredisi varsa, o da eski biçimi kaldırmaktan, yoketmekten doğmaktadır. Bizim devrimimiz, Meşrutiyet Devrimi ve ondan evvel yapılan devrimler gibi olsaydı, kimse önem vermezdi.

"... Biz gerçek bir devrim yaptık ve devrimimizde devam ediyoruz... Bilirsiniz ki Fransa büyük devrimi hemen '100' yıl devam etmiştir. '3' yılda esaslı bir devrimin sona ereceğini kabul etmek yanlış olur..."²⁰

Atatürkçülükte devrim, kişi, toplum ve devlet hayatının her alanını kapsayan bir içerik taşıyordu ve birbirinden ayrılmaz parçalar biraraya geldiğinde bir bütün oluşturacaktı. Günün şartlarına göre bir dizi halinde ve kamu oyunu önceden hazırlayarak yürürlüğe konulan devrim hareketleri sonuç vermeğe başladığında ulusal ege-

20 ES - IZ, s. 82.

menliğe dayanan yeni devletin nitelikleri de daha belirgin biçimde ortaya çıkacaktı.

Bilindiği gibi Mustafa Kemal, 1927 deki Parti kurultayında o zamana kadar yapılanları ve yaptıklarını ulusuna ve dünya kamuoyuna hesap verircesine bir *Söylev* biçiminde sergilerken, sözlerinin sonlarına doğru şöyle der:

*"Bu sözlerimle ulusal hayatı son bulmuş sayılan büyük bir ulusun, bağımsızlığını nasıl kazandığını ve bilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan, ulusal ve çağdaş bir devletin nasıl kurulduğunu anlatmağa çalıştım"*²¹.

Buna göre yeni Türkiye devletinin bellibaşlı '3' niteliği söz konusudur:

- a) Bilim ve tekniğin en son esaslarına dayanması,
- b) Ulusal olması.
- c) Çağdaş olması.

İnsan zekâsının bir ürünü olan fakat insanların ve insanlığın refah ve mutluluğunu sağlamaya yarayan bilim ve teknoloji esaslarının yeni devlete dayanak olarak alınması Atatürkçülüğün gerçeğe, gelişmeye ve yenileşmeye açık en dinamik yanını gösterir. Hayatta kimi kişiler, ya da yersiz düşünceler ve boş inançlar yerine bilim'in kılavuz edilmesi gerektiğini "*Hayatta en gerçek yol gösterici bilimdir!*" sözleriyle vurgulayan Atatürk'ün "*Türk ulusunun yürümekte olduğu ilerleme ve uygarlık yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşalenin*" de "*müsbet bilim*" olmasını istediği düşünülecek olursa O'nun Türkiye Cumhuriyeti'nin bilim ve teknik verilere dayanır nitelikte görmesini çok doğal karşılamak gerekir. Çünkü bilim, Atatürk'ün düşüncelerinde bütünlüğü sağlayan bir ana kavram değerini taşımaktadır.

Bir ulusal bağımsızlık savaşının sonunda kurulan ve ulusal egemenlik temeline oturtulan Türkiye Cumhuriyeti elbette ki ulusal olacaktı. Güç kaynağı da, amacı da ulustu. Aslında Atatürk devlet'i bir ulusal topluluk olarak değerlendiriyor, "*Devlet ,bireylerin kurduğu ulusal topluluğun göze görünen şeklidir*" diyordu²².

Ulusal olan devletin ulusal değerlere önem vermesi, ulusal kültüre, ulusal tarihe ve ulusal dile sahip çıkması, bunları koruyup geliştirmesi de zorunlu idi. Dahası, devletin ulusallığı bir ulusal devlet siyaseti izlenmesini de gerektirirdi. Ulusal siyaset da, kişisel görüşler

²¹ *Söylev*, II, s. 656.

²² Afetinan, *MKAT*, s. 18.

ve eğilimler yerine ulusal çıkarların gözetildiği ve ulusal sınırlar içinde tüm ulusun ve yurdun gerçek mutluluğunu sağlamağa çalışan, dışta da gerçekleştiremeyecek gelişmiş güzel istekler peşinde koşmayıp ulusu zarara uğramaktan alıkoyan bir siyasa demektir. Ve bu siyasa giderek “*Yurtta barış dünyada barış!*” diye çok çarpıcı bir ilkeye dönüştürülecekti²³.

Devletin çağdaş nitelikleri taşımasına gelince, Atatürkçülük bir çağdaşlaşma yolu, Atatürk devriminin amacı Türk toplumunu çağdaşlaştırma ve Ulusal Türk kültürünü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarmak olduğuna göre Türk devriminin en büyük eseri olan devletin de çağdaş olması kaçınılmazdı. Çağdaş uygarlık, çağdaş toplum ve çağdaş devlet Atatürk’ün ana düşüncesi idi. Çağdaşlaşmak için çağ değiştirilmişti. “*Biz büyük bir devrim yaptık. Memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa getirdik*” diyordu Atatürk.²⁴ Öyleyse devletin yalnızca biçim yönünden değil, yapısı, kurumları, işleyişi ve en önemlisi devlet anlayışı yönünden çağdaş olması gerekirdi.

Başlangıçta bilimsel ve teknik verilere dayanan, ulusal ve çağdaş nitelikler taşıması öngörülen devletin, devam eden devrimin ilkelerini yansıtan ve ulusal ihtiyaçları karşılayabilecek daha başka niteliklerle donatılması yerinde görülmüştü. Böylece Atatürk döneminin biricik siyasal örgütü olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin uygulayacağı programın esaslarını belirlemek için saptanan ve ‘6’ ok halinde gösterilen ilkeler 1937 Şubatında Anayasa’da yapılan bir değişiklikte devletin niteliklerini gösteren bir değer kazanmıştı:

“*Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâik ve Devrimcidir*”.

Herbiri ayrı ayrı yönlerden önem taşıyan bu ilkeler, 1924 Anayasasının yürürlükte bulunduğu sürece devletin niteliklerini belirlemeye devam edecekti. 1961 Anayasasında devletin niteliklerini içeren 2. maddenin düzenlenmesinde yanlış olarak yalnızca bir siyasal partiyi hatırlatmaması için bunların sayısı ‘3’ e indirilmiş, ancak onların yanıbaşında yeni niteliklere de yer verilmiştir:

“*Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve Başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan milli, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir*”.

Böylece “devrimcilik” için Anayasasının başlangıç bölümünde açıklanan “Atatürk devrimlerine bağlılık”la yetinilir, “Halkçılık” yerine

²³ Atatürk Büyük Söylevinde ulusal siyasanın ne anlama geldiğini ayrıntuları ile açıklamaktadır: II, 323.

²⁴ Avni Doğan, *Kurtuluş ve Sonrası*, s. 165.

“sosyal devlet” kavramı getirilirken, “Devletçilik” dışta bırakılmış, fazla olarak ta Türkiye Cumhuriyetinin bir hukuk devleti olduğunun belirtilmesi gerekli görülmüştür. 1982 Anayasasının 2. maddesi de bunu andırır içerikte düzenlenmiştir.

D- Devlet Yapısını Belirleyen Kurallar

Çağdaş olması öngörülen ve çağdaşlaşması için büyük bir devrime girilen yeni Türkiye’de kurulan devletin yapısı, nasıl işleyeceği ve devlet ile vatandaşlar arasındaki ilişkilerin nasıl düzenleneceği gibi temel sorunların tüm çağdaş devletlerde olduğu gibi Anayasa ile saptanması zorunluydu. Hele yasal sınırlardan dışarıya çıkmamağa büyük özen gösteren Atatürk için devleti yasal temel demek olan Anayasaya oturtmak daha da büyük bir önem ve öncelik taşıyordu. Bununla birlikte geleneksel devlet anlayışı ve yapısı birdenbire bırakılmadığı ve laik bir dünya görüşünün topluma maledilmesi zorunlu görüldüğü için, devlet yapısını belirleyen kurallar devrimin bütünleşmesine ve yerleşmesine paralel olarak Anayasada ve diğer yasalarda yerlerini alacaktı.

Cumhuriyet yönetiminin benimsenmesinden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin yeni bir Anayasa hazırlamağa çalıştığı dönemde Mustafa Kemal, bu zorunluluğu şöyle dile getirmişti:

“Ulus, Cumhuriyet’in, Türk vatanını yüzyılların birikmiş yönetim kötülüklerinden kurtaracak ve ülkenin hakkı olan saygınlığı ve saygıyı koruyup yüceltecek biricik yönetim biçimi olduğu kanısını en belirli biçimde gösterdi. Ulus, Cumhuriyet’in bugün ve gelecekte bütün saldırılara karşı kesinlikle ve sonsuza değin dokunulmazlığını istemektedir. Ulusun isteği, Cumhuriyet’in denenmiş ve olumlu olan bütün esaslara biran önce ve tümüyle oturtulması biçiminde anlatılabilir. Yüce Meclisin büyük bir önem vererek uğraştığı Anayasa’da ulusun isteğini tutum olarak kabullenmek hepimizin görevidir”²⁵.

Bu görevin yerine getirilmesi, Türk devriminin amacını ve niteliklerini belirleyen ilkelerin belirli kurallar haline dönüşüp devlet yapısına yansıtılmasına ve işlerlik kazandırılmasına bağlıydı.

Laik Düşünce, Laik Devlet.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni yerine geçtiği Osmanlı İmparatorluğundan ayıran iki büyük özellikten biri saltanat’ın, kişisel yöne-

²⁵ 1 Mart 1924 TBMM’ni açış konuşması: SD, I, s. 327.

timin yerine ulusal egemenliğin geçmesi, ikincisi ise, devletin din kurallarına dayandırılmaktan kurtarılarak laik devlet ilkesinin benimsenmesidir. Çünkü devletin laik olması, yalnızca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması demek olmayıp, düşüncenin, dünya görüşünün ve günlük hayatın dinsel baskılardan arındırılması ve şeriata dayalı hukuk ile eğitim öğretimin de laikleşmesi demektir.

Din ile devlet işlerinin birlikte yürütüldüğü Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlet başkanı olan padişahlar zamanla Halife unvanını da aldıklarından içlerinden kendisini "Tanrının yeryüzündeki gölgesi" sananlar bile çıkmıştı. Bu nedenle Halifeliğin kaldırılması ile Türk devriminin en göze çarpıcı değişikliği yapılmış oluyordu. Bununla başında bulunduğu devletin dışında yeryüzündeki bütün müslümanları da temsil etmeğe çalışan, ancak hiçbir zaman kendini kabul ettirememiş olan sakallı, sırmalı yarıkutsal bir Halife-Sultan'ın yerine ulusal egemenliğin temsilcisi laik düşünceli bir Cumhurbaşkanı geçmişti. Aslında Atatürk'ün 1923 te bir yabancı yazara verdiği demeçte de belirttiği gibi, Türk tarihinin geçmiş dönemleri hatırlanırken "en mutlu" devirlerin "hükümdarlarımızın Halife olmadığı zaman" ları kapsadığı görülürdü²⁶.

1924 te Halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte Öğretimin Birleştirilmesi (Tevhid-i Tedrisat) de kabul edilerek laik devlet sistemine geçilmiş ve ulusal, laik bir öğretim yolu açılmıştı. Ancak hukukun laikleşmesi ve laik bir düzenin yerleşebilmesi için devrim alanında daha da ilerlemek gerekmişti. İslâm hukuk anlayışı devletin müslüman olmayan tebalarına farklı düzenlemeleri öngördüğü için Şeriatın hüküm sürdüğü Osmanlı İmparatorluğu döneminde ülkede gerçek anlamıyla bir hukuk birliği sağlanamamıştı. Tanzimat'la birlikte bu eksikliğin giderilmesi düşüncesiyle Avrupa'dan esinlenen yeni yasalar kabul edilince kimi alanlarda olduğu gibi hukuk alanında da ikilik yaratılmıştı. Oysa çağdaş, laik bir devletin başlıca özelliklerinden biri vatandaşlar arasında hiçbir ayrımı, dolayısıyla din ayrımı gözetmeksizin hukuk birliğini sağlamaktır. Türkiye Cumhuriyetinde Halifeliğin kaldırılmasından iki yıl sonra İsviçre'den alınan Medeni Kanun'un yürürlüğe konması ile hem hukuk birliği sağlanmış hemde laik hukuk düzenine geçilmiştir. Atatürk'ün ve onun devrim arkadaşlarının Batıdaki birçok Medeni Yasalar arasından, "Roma'nın şekilci hukukundan gerek insan gerekse toplum olarak kendini bağımsız tutmuş bir ulus" olan İsviçre yasasını seçmiş olmaları da ayrı bir önem taşımaktaydı.

26 SD, III (1961), s. 69.

Çünkü İsviçre Medeni Yasası “en ulusal ve en sosyal” bir yasa niteliğindeydi²⁷.

Bununla birlikte Atatürkçülüğün eksenini oluşturan laikliği düşüncelere ve vicdanlara yerleştirmek uzun süre aldığından bunun Anayasa maddeleriyle pekiştirilmesi de zamanla gerçekleştirilebilmiş ve Atatürk’ün hayatının sonlarına kadar bu amaçla Anayasa değişiklikleri yapmak zorunluluğu doğmuştu. Gerçekten de 1924 Anayasası yapılırken, Mustafa Kemal’in belirttiği gibi “*lâik hükümet teriminden dinsizlik anlamı çıkarmağa eğilimli olanlara ve bundan yararlanmak isteyenlere fırsat vermemek amacıyla yasanın ikinci maddesini anlamsız kılan bir terimin konulmasına göz yumulmuştu.*” Devletin bir tür dinsel nitelik taşıdığı anlamına gelen bu maddedeki terimlerle, “şariat hükümlerinin yerine getirilmesi”ni Türkiye Büyük Millet Meclisinin görevleri arasında kabul eden 26. maddedeki hüküm, gene Atatürk’ün deyişiyle “*Yeni Türkiye devleti ile Cumhuriyet yönetiminin ilerici niteliği ile bağdaşmayan*” fakat o zaman için “*sakınca görülmeyen ödümler*” di ve “*ilk elverişli zamanda kaldırılmalı*”ydı²⁸. Nitekim çok geçmeden 10 Nisan 1928’de yapılan değişiklikle laiklikle kolay kolay bağdaşmayan sözkonusu terimler ve hükümler Anayasa’dan çıkartılmıştı.

Öte yandan laiklik Atatürk devriminin ana ilkelerinden biri haline gelince Türkiye Cumhuriyeti devletinin laik olduğunu Anayasa’da da belirtmek için 5 Şubat 1937 de, ikinci madde bir kez daha değiştirilerek laiklikle birlikte devletin niteliklerini belirleyen ‘6’ ilkeye yer verilmişti. Böylece devrimin bütünleşip yerleşmesi sürecine bağlı olarak laiklik ilkesi ve kuramı da Anayasanın bağlayıcı ve buyurucu hükmü haline gelmiş ve devlet yapısını güçlendiren içerik kazanmıştı. Artık kimi duraksamalara ve küçük bir azınlığın zorlamalarına rağmen laiklik çağdaş bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’nin vazgeçilmez niteliklerinden birine dönüşmüş olup Atatürk’ten sonraki Anayasa düzenlemelerinde kolaylıkla kabul edilmesi de bunu göstermektedir.

Kuvvetler Birliği:

Atatürk’ün kurduğu yeni devletin yapısını belirleyen temel kurallardan biri de “*kuvvetler birliği*” dir. Kurtuluş Savaşının tek bir merkezden yönetilmesindeki zorunluluğun yanbaşında Türkiye Bü-

²⁷ Atatürk döneminde Avusturya’nın Ankara elçiliğinde görev yapmış olan Norbert von Bischoff’un değerlendirmesi: *Ankara, Türkiyedeki Yeni Oluşun İzahı*, Çeviren: Bırhan Belge, Ankara, 1936, s. 236 vd.

²⁸ *Söylev*, II 524.

yük Millet Meclisi açıldığında ulusal egemenliğin üstünde hiçbir gücün tanınmaması ilkesinin kabul edilmesiyle daha devletin ilk kuruluşunda “kuvvetler ayrımı” yerine “kuvvetler birliği” ne yönelmişti. Bu yüzden 1921 de düzenlenen ilk Anayasada “yürütme ve yaşama yetkisinin; ulusun biricik ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde toplandığı” belirtilmiş, Cumhuriyet’in ilânı sırasında yapılan değişiklikte de, Türkiye Devleti’nin Büyük Millet Meclisi tarafından yönetildiği, Meclis’in Hükümetin dağıldığı yönetim bölümlerini Bakanlar Kurulu aracılığı ile idare edeceği hakkında bir maddeye yer verilmişti²⁹.

Böylece benimsenen kuvvetler birliği sistemi Atatürk devrimi boyunca giderek daha da güçlü bir kural haline gelecektir. Çünkü Mustafa Kemal de bu kuraldan yanadır, hatta gerçekte bir “kuvvetler ayrımı”ndan söz edilmemesi gerektiğine inanmaktadır. Daha 1921 Aralık ayı başında Bakanlar Kurulu’nun görev ve yetkilerini belirtmeye yönelik bir yasa önerisi üzerine Meclis’te yaptığı uzun konuşmada, Hükümetin kurulabilmesi için “kuvvetlerin ayrımı”nın kabul edilmesi gerektiği, “kuvvetler birliği” sisteminde keyfilik ve zorbalık bulunduğu yolundaki kanaatların yanlış olduğunu belirttiğinden sonra şunları söylemişti:

*“Hakikatte baylar, tabiatta, dünyada kuvvetlerin ayrımı yoktur. Yani ulusal irade ile ifade ettiğimiz kuvvette kuvvetlerin ayrımı yoktur”*³⁰.

1923 başında çıktığı yurt gezisinde de, yeryüzünde Meşrutiyet ya da Cumhuriyet rejimini kabullenmiş devletler, kuvvetlerin ayrımı kuralına dayandıkları halde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin kuvvetler birliğine dayandığını, bu kuralın ulusal egemenliği daha iyi yansıttığını belirterek, *“Bence gerçekte kuvvetlerin ayrımı yoktur, kuvvetler birliği vardır”* diye kendi inancını tekrarlamıştı³¹.

1924 Anayasası kuvvetler birliği kuramını daha da belirgin hale getirip güçlendirdiği için devlet hayatında bunun etkileri de giderek artmıştı. Örneğin 1931 de Ortaöğretim okullarına ders kitabı olarak hazırlanan ve Atatürk’ün gözetiminden geçmiş olan *Tarih IV- Türkiye Cumhuriyeti* adlı kitapta kuvvetler birliği kuramı ve devlet yapısı şöyle anlatılıyordu:

29 364 sayılı yasayla yapılan değişikliğe göre ‘4’. madde.

30 *SD*, I, s. 210 vd.

31 15 Ocak 1923 te Eskişehir’de yaptığı konuşma: *ES-İZ*, s. 31.

*“Türk ulusunun idare şekli, kuvvetler birliği esasına dayalı olan bugünkü devlet şeklimizdir. Bu şekilde, Büyük Millet Meclisi, ulus adına onun egemenlik hakkını kullanır. Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu onun içinden çıkar. Egemenlik birdir, kayıtsız şartsız ulusundur”*³².

Kuvvetler birliği kuralına dayansa bile yargı yetkisi bağımsız mahkemelere bırakılırken devlet yönetiminde ve toplum hayatında yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin kullanış biçimi ve bunları kullanan organlar arasındaki işbirliği ve dengenin sağlanması büyük önem taşımaktadır. İşte Cumhuriyet Senatosu bunun için öngörülmüştü ve Anayasa Mahkemesi bu gereksinmeden doğmuştur.

E- Devletin Güçlendirilmesi

Hukuksal bir varlık olan devlet'in belirli hukuk kurallarına dayanan ve tüm toplumda hukuk birliğini sağlayan bir nitelik kazanarak “hukuk devleti” olması, kuşkusuz ki devlete güç veren etkenlerin başında gelmektedir. Ancak ulusal hayatın çok yönlülük kazandığı, birey ve toplum için sosyal ve ekonomik sorunların giderek artması, çağımızda devletlerin gücü yalnızca hukuksal yapısı ile değil, vatandaşları hem birbirleriyle hem de devlet etrafında birleştiren sosyal hayattaki etkinlikleri ve ekonomik gücü ile ölçülmektedir. Bu yüzdendir ki Atatürk siyasal bağımsızlığın yanıbaşında kültür ve ekonomi alanlarında da bağımsızlığın sağlanmasının zorunlu olduğunu her fırsatta belirtmiş ve giriştiği devrimde sosyal ve ekonomik yapıyı canlandırmayı ön planda tutmuştur.

Ulus tarafından kurulan ve ulusal egemenliğe dayanan Türkiye Cumhuriyetinde sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda özlenen değişikliklerin yapılması, atılıma geçilebilmesi için zorlayıcı tedbirler yerine devletin öncülüğü ve yol göstericiliğinde tek tek bireyleri, vatandaşları etkin hale getirmek en iyi sonuç verecek bir yöntemdi. Bunun için de kişiye değer vermek, devletle vatandaş karşı karşıya koyma yerine onlar arasındaki ilişkileri, karşılıklı hak ve görevleri saptamak ve vatandaşın her yönden yetişmesi için gereken önlemleri almak gerekirdi.

Cumhuriyet kuşakları için ders kitabı olarak hazırlanan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabında “ulusun kurduğu devlet”in vatandaş karşı görevleri üzerinde duran Atatürk, bunları “*vatandaşın siyasal özgürlüğünü ve çalışmasını sağlamak, vatandaşın bilimsel, sosyal, ahlâk gibi düşünsel alanlarda gelişmesini sağlamakla ilgilenmek ve vatandaşın, ulusal*

³² *Tarih*, IV (1931), s. 179.

egemenliğe yöntemine göre katılma hakkını ve bütün vatandaşların aynı siyasal haklara sahip olmalarını” gerçekleştirmek diye sıralamaktadır³³. Ancak devletin bu görevlerini gerektiği gibi yerine getirebilmesi, bir yandan yönetenlerde ve yönetilenlerde yeni, çağdaş bir devlet anlayışının yerleşmesine, öte yandan da devletin buna göre örgütlenmesine bağlıdır.

Bunun dışında, ekonomik etkinliklerin ön plana geçtiği ve sömürgeciliğin bile ekonomik sömürgeciliğe dönüştüğü günümüzde yeni Türkiye devleti ekonomik hayatın düzenlenmesi ve gelişmesine de önem vermek zorundaydı. Mustafa Kemal de “Hayat demek iktisadiyat demektir” diyordu ve tarih boyunca hep genişlemeğe, imparaluklar kurmağa önem verdiğimizizi, fakat bir “ekonomik devlet” olmayı düşünmediğimizi hatırlatarak “Yeni Türkiye devleti iktisadi bir devlet olacaktır” diye ekonomik hayatın düzenlenmesi gerektiğine dikkati çekiyordu³⁴.

Devlet hayatında sosyal ve ekonomik etkinliklerin düzenlenmesi için tüm yapılanlar Atatürk devriminin iki ana ilkesi etrafında gerçekleştirilmişti: *Halkçılık* ve *Devletçilik*. Bilindiği gibi Atatürkçülükte Halkçılık kavramı yalnız halk egemenliğini belirten bir kuram olmayıp halkı her alanda etkin hale getirmeği ve yetiştirip geliştirmeyi amaçlayan bir sosyal felsefe niteliğindedir. O yüzdendir ki Mustafa Kemal daha 1920 Eylülünde yayımladığı programa *Halkçılık Programı* adını vermişti³⁵. Halkçılık programı çerçevesinde ve *Halkevleri* aracılığıyla yürütülen sosyal etkinliklere paralel olarak sosyal dayanışmayı sağlayacak devlet örgütünün Sağlık Bakanlığı içerisinde yer alması başlangıçta yeterli görülmüştü. Ancak çalışma hayatının genişlemesi ve sosyal güvence kavramının yeni boyutlar kazanması devlet yapısında yeni örgütlenmelere gitmeyi zorunlu kılacaktı. Aslında Atatürk’ün daha 1931 de *Medeni Bilgiler* kitabına ‘10’ madde halinde sıraladığı “Sosyal Yardımlar”³⁶ ın yerine getirilmesi ancak yeni örgütlenmelerle yapılabilirdi.

Devletçilik’e gelince, üzerinde çok tartışılan bu ilke, Atatürk’ün kaleminden çıkan ve ders kitaplarına giren biçimiyle şöyle tanımlan-

33 s. 45.

34 19 Ocak 1923 İzmit’te halkla konuşması: *ES-İZ*, s. 113, krş. *Tarih IV*, s. 272.

35 İsmail Arar, *Atatürk’ün Halkçılık Programı*, Ankara 1963.

36 Atatürk’ün kendi el yazısıyla saptadığı ve “İçtimai Teminler” adı altında topladığı bu tedbirler, bir İş Kurumu kurulmasından, hastalık, yoksulluk, ihtiyarlık sigortalarına, okul kooperatiflerine ve çeşitli yardım sandıklarına kadar sosyal dayanışma ve güvenciyi sağlayacak bir programı içermektedir: *MB*, 527.

mişti: “Kişisel emek ve çalışmayı esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde genel ve yüksek menfaatlerinin gerektirdiği işlerde –özellikle ekonomik alanda– devleti eylemli olarak ilgilendirmek”³⁷.

Çünkü gene Atatürk’ün açıkladığı gibi, “Ekonomik ve bazı sosyal işler, bir taraftan kişilerin menfaatleri ile ilgilidir. Bunun içindir ki bireyciler, bu işlere devletin karışmasını kişisel özgürlüğe tecavüz gibi görürler. Fakat bu işler içinde, dolayısıyla bütün ulusun ortak yararına dokunan ve onun ilgilendiren noktalar vardır. Bu nedenle devletçilerin haklı oldukları noktaları kabul etmek gerekir”³⁸.

Böylece özel girişimciliğe yer veren ılımlı bir devletçilik her alanda geri kalmış olan Türkiye’nin süratle kalkınmasını, çağdaşlaşmasını sağlayacak bir ilke ve aynı zamanda ulusal dayanışmayla devlet yapısını güçlendirecek bir yol olarak kabul edilmişti. Ve ekonomik refahın artması oranında devlet daha da güçlü hale gelecekti.

Türkiye Cumhuriyetini “Genel Türk tarihinin bütünlüğü içerisinde” incelemeğe ve öğretmeğe yönelirken ve bir yandan çağdaşlaşmağa öte yanda eski töreleri canlandırmağa çalışırken Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde kurulan “Yeni Devlet”-in niteliklerinin asla gözardı edilmemesi gerekir.

37 MB, s. 49; Tarih, IV, s. 183.

38 MB, s. 46.